

A Critical Examination of the View that Bank Deposits Constitute a Wadī'ah or a Qard

Muhammad Husayn Ahmadi¹ , and Hassanali Akhlaqi Amiri² 

1. Corresponding Author, PhD Student, Department of Law and Islamic Sciences, Al-Mustafa International University, Khorasan Branch, Mashhad, Iran. Email: mohamad_ahmadi@miu.ac.ir
2. Assistant Professor, Department of Law, Al-Mustafa International University, Khorasan Branch, Mashhad, Iran. Email: hasanali_akhlaghi@miu.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received
28 June 2023
Received in revised form
06 August 2023
Accepted
11 September 2023
Available online
22 June 2025

Keywords:

bank,
wadī'ah,
qard,
deposit-making,
fiqh

ABSTRACT

Regarding the reality of deposit-making, particularly interest-bearing deposits in banks, various viewpoints have been proposed, such as wadī'ah, qard, muḍārabah, wakālah, and being a new contract. Undoubtedly, the Sharī'ah and legal rulings and conditions thereof will also differ based on each of the aforementioned transactions. One of the longstanding opinions is that deposit-making in banks constitutes wadī'ah, while in contrast, the prevailing opinion among jurists and legal scholars is that deposits constitute qard. The most important implication of deposits being qard is the application of the prohibition of ribā qardī with respect to receiving interest in this type of banking transaction. In this article, employing an analytical-descriptive method, after elucidating some necessary concepts, the two viewpoints of deposit-making as wadī'ah and as qard are examined, evaluated, and critiqued. The most important finding of this research is that deposit-making in banks is not a wadī'ah contract. Furthermore, although deposit-making in banks as qard is the common viewpoint, it is not established with certainty. Consequently, the implications and rulings of these two fiqhī titles do not apply to deposit-making. Of course, it is evident that the general conditions and regulations of transactions must be observed in these cases.

Cite this article: Ahmadi, M. H., & Akhlaqi Amiri, H. (2025). A Critical Examination of the View that Bank Deposits Constitute a Wadī'ah or a Qard. *Studies of Islamic Jurisprudence and Basis of Law*, 19(1), 91-116. <http://doi.org/10.22034/fvh.2023.16344.1795>



© The Author(s). Publisher: Al-Mustafa International University.
DOI: <http://doi.org/10.22034/fvh.2023.16344.1795>

Introduction

Various perspectives have been proposed regarding the nature of the deposit contract, particularly for interest-bearing deposits in banks and financial institutions. Some, due to the historical background and title of this transaction, have described the contract in question as an instance of *wadī'ah* (safekeeping or deposit) and a type of entrustment. A second group, based on the depository's permission to use the deposited funds, has considered the nature of this transaction to be an *'ūriyah* (commodate loan). Another group, because the bank and the owners of the financial institution act as guarantors for the deposited money, views the reality of this contract as a *tamlīk* (transfer of ownership) of property in exchange for a guarantee for it, i.e., a *qard* (loan). A fourth group, due to the mutual benefit of the principal owner and the agent from the profits of banking transactions with these funds, has regarded the essential nature of this contract as a form of *muḍārabah* (profit-sharing partnership). Fifth and sixth groups, citing issues of incomplete correspondence between the aforementioned transactions and the act of depositing, as well as real or claimed similarities of depositing with *wakālah* (agency) and *mushārah* (partnership), have defined this banking transaction as a form of agency by the bank on behalf of the money's owner or as a type of partnership contract. Of course, in the statements and writings of some researchers, the deposit is considered a new and emergent contract born and developed within the context of banking.

Undoubtedly, the conditions, religious and legal rulings (*ahkām shar'ī wa ḥuqūqī*), and the effects consequent upon the act of depositing will differ based on its inclusion within any of the aforementioned transactions. For instance, one of the established views is that depositing in banks constitutes a *wadī'ah*, while the prevailing view among jurists (*fuqahā'*) and legal scholars is that deposits are a form of *qard*. Certainly, if this transaction were a *wadī'ah*, then in addition to the general conditions for contracts, all the specific conditions, rulings, and effects of a *wadī'ah* would have to be applied to the deposits. Similarly, if this transaction is an instance of *qard*, then all the conditions, rulings, and effects of a *qard* must be imposed upon it.

Methodology

In this article, which has been prepared using an **analytical-descriptive method**, reference has been made to books, articles, and the opinions of *fuqahā'* regarding the nature of deposits and their religious and legal rulings and effects. Attention has been primarily given to the perspectives and statements of those with extensive and profound studies in both economic issues, particularly banking, and Islamic jurisprudence (*fiqh*). After a detailed study of the opinions of great jurists and experts in banking and *fiqh* in this field, two long-standing and prominent viewpoints—namely, that of the

deposit being a *wadī'ah* and a *qarḍ*—have been extracted, examined, evaluated, and critiqued.

3. Research Findings

Some believe that the act of depositing, as its name suggests, is a *wadī'ah*. In this contract, the owner places their money in the bank as a trust (*amānat*) to be withdrawn and used at an appropriate time.

One of the objections to this theory is that "the characteristics of a *wadī'ah* do not apply to cash deposits":

In a *wadī'ah*, there is **no transfer of ownership** (*tamlīk*); rather, it is an agency for the preservation of property. The depository does not have the right to use the deposited item. The depository is responsible for preserving and returning the exact item (*'ayn*). In the absence of transgression (*ta'addī*) or negligence (*tafrīt*), the depository is not a guarantor (*dāmin*) for the property.

However, the features of a cash deposit are as follows: the bank has the **right to use the deposit** in any manner; the bank is not obligated to preserve the exact deposited funds but can instead pay its equivalent from other funds; after the deposit operation, the bank is not only a guarantor for the deposit but, in the case of savings and time deposits, is also obligated to pay profit.

Therefore, the characteristics of a *wadī'ah* and a cash deposit are inconsistent, and the aforementioned theory is rejected.

The most significant argument for the deposit being a *qarḍ* can be presented in the form of a logical syllogism (*qiyās manṭiqī*). This syllogism consists of two premises:

First Premise (ṣughrá): The act of depositing is the transfer of ownership (*tamlīk*) of money to the bank, in exchange for the bank's guarantee (*damān*) to pay its equivalent to the customer.

Second Premise (kubrā): Any transfer of ownership of property to another, in exchange for their guarantee to repay that property, is a *qarḍ*.

Apparently, proving the second premise requires no argument, as *qarḍ* is defined in *fiqh* as "*tamlīk al-māl li-ākhar bi-l-damān*" (the transfer of ownership of property to another with a guarantee).

However, to prove the first premise, evidence has been put forward, all of which is open to critique. Here, one of those pieces of evidence and its critique is presented as an example. To study the rest and their critiques, refer to the original article.

First Evidence for the Minor Premise (ṣughrá) and its Critique

The deposit agreement, in the common understanding of rational people (*irtikāz 'urf wa 'uqalā*), has the nature of a *qarḍ*. From their perspective, the deposit is transferred in ownership to the bank, and the bank is obligated to return its equivalent.

Regarding the critique of this view and the presumed common understanding of ownership transfer, it can be said: this claim is made while others believe that the various types of bank deposits are not, in essence, a

transfer of ownership or a *qarḍ*. According to one view, in a current account, the principal of the money remains the property of the owner, and the bank only has the right to use the deposit, on the condition that its equivalent is paid upon the customer's demand. According to another, in the public perception, current and savings accounts are more akin to a trust (*amānat*) than a loan.

However, in the case of interest-bearing time deposits, from the perspective of banking custom and customers, the principal of the money also remains the property of the owner, and the bank may use the deposit in profitable economic transactions. Therefore, it is not permissible for the bank to spend these funds on charitable and non-profitable matters. Whereas, if it were the bank's property, it could spend it wherever it wished.

Some have expressed that if the customer provides the money to the bank with the intention of profiting from it, even if the bank determines the profit rate, this contract falls within the category of a religiously valid profit-sharing partnership (*muḍārabah sharʿiyyah*). But according to others, applying the concept of absolute agency (*wakālah muṭlaqah*) to most bank transactions is preferable to using titles such as *muḍārabah* and others.

Conclusion

The classification of the deposit contract as either a *wadīʿah* or a *qarḍ* is not established, and all the evidence presented for this contract being a *wadīʿah* or a *qarḍ* is flawed and unconvincing. Based on them, the subject of a religious ruling cannot be proven. Consequently, the specific rulings and effects of *wadīʿah* and *qarḍ*—such as the obligation to preserve the exact property (*ʿayn*) and the prohibition of benefiting from a *wadīʿah*, and the prohibition of usury in a loan (*ribā qarḍī*) for receiving profit—do not apply to this customary and rational agreement. Of course, the general conditions and regulations of transactions must be observed.

It is worth noting that if the parties to the contract conclude this agreement with the specific intention of it being a *wadīʿah*, *qarḍ*, or any other particular transaction, then adherence to the specific religious rulings and conditions of that agreement becomes necessary.

Author Contributions: For both manuscripts, the co-authors reviewed the work and proposed certain revisions, additions, and deletions, which were then implemented by the corresponding author upon approval. All aspects of drafting, structuring, analysis, documentation, finalization, and referencing were conducted by the corresponding author (Muhammad Husayn Ahmadi). All authors have reviewed the manuscript and have suggested certain revisions, deletions, and additions, which were implemented by the corresponding author upon their approval. The corresponding author (Muhammad Husayn Ahmadi) is solely responsible for the overall preparation, organization, analysis, documentation, synthesis, and referencing of the manuscript.

Data Availability Statement: Not Applicable.

Acknowledgements: Not mentioned.

Ethical Considerations: The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding: These articles did not receive any financial support.

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process: No artificial intelligence (AI) tools were used in the preparation of this manuscript.





نقد و بررسی دیدگاه ودیعه و قرض بودن سپرده گذاری در بانکها

محمدحسین احمدی^۱، و حسنعلی اخلاقی امیری^۲

۱. نویسنده مسئول، دانش آموخته دکتری کلام اسلامی، مدرسه عالی علوم انسانی، حکمت و تاریخ، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد، ایران.
رایانامه: mohamad_ahmadi@miu.ac.ir

۲. استادیار گروه فقه و معارف اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه نمایندگی خراسان، مشهد، ایران. رایانامه: hasanali_akhlaghi@miu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	دربارۀ حقیقت سپرده گذاری، به خصوص سپرده با سود در بانکها، دیدگاههای متفاوتی مانند ودیعه، قرض، مضاربه، وکالت و قرارداد جدید بودن مطرح شده است. بی گمان شرایط و احکام شرعی و حقوقی آن نیز بر اساس هریک از معاملات یادشده تفاوت خواهد کرد. یکی از نظرات دارای سابقه ودیعه بودن سپرده گذاری در بانکها است و در مقابل، نظریۀ مشهور بین فقیهان و حقوق دانان قرض بودن سپرده ها است. مهم ترین اثر قرض بودن سپرده، جریان حرمت ربای قرضی برای گرفتن سود در این نوع معاملات بانکی است. در این مقاله با روش تحلیلی-توصیفی، پس از تبیین برخی مفاهیم لازم، دو دیدگاه ودیعه و قرض بودن سپرده گذاری، بررسی، ارزیابی و نقد می شود. مهم ترین یافته این تحقیق این است که سپرده گذاری در بانک قرارداد ودیعه نیست. همچنین قرض بودن سپرده گذاری در بانکها اگرچه دیدگاه رایج است، محرز نیست. در نتیجه، آثار و احکام این دو عنوان فقهی بر سپرده گذاری مترتب نمی باشد. البته روشن است که شرایط و مقررات کلی معاملات بایستی در این موارد رعایت گردد.
کلیدواژه ها: بانک، ودیعه، قرض، سپرده گذاری، فقه	

استاد: احمدی، محمدحسین؛ و اخلاقی امیری، حسنعلی (۱۴۰۴). نقد و بررسی دیدگاه ودیعه و قرض بودن سپرده گذاری در بانکها. مطالعات

فقه اسلامی و مباحی حقوق، ۱۹ (۱)، ۹۱-۱۱۶. <https://doi.org/10.22034/fvh.2023.16344.1795>



© نویسنده (گان).

ناشر: جامعه المصطفی العالمیه.

مقدمه

در رابطه با حقیقت سپرده‌گذاری، دیدگاه‌های متعددی، مانند ودیعه یا ودیعه استثنائی، عاریه، قرض و قرارداد جدیدبودن، مطرح شده‌اند. درباره اینکه سپرده‌گذاری به چه شکل قابل انجام است، نیز پیشنهادات مختلفی از قبیل وکالت، مضاربه، مشارکت و... بیان شده است. در این نوشتار که موضوع اصلی آن «نقد دیدگاه ودیعه و قرض‌بودن سپرده‌گذاری در بانک‌ها» است، پس از تشریح مختصر واژگان کلیدی، کوشش خواهد شد، با روش توصیفی-تحلیلی دیدگاه ودیعه‌بودن به‌صورت فشرده و دیدگاه قرض‌بودن سپرده‌گذاری به‌صورت مفصل و دقیق ارزیابی و نقد شود. مقاله درصدد پاسخگویی به این سؤالات مهم است: آیا سپرده‌گذاری در بانک‌ها، همان‌طور که از نامش پیدا است، مصداق ودیعه و امانت‌گذاری است که بدون پسوند یا با پسوند «استثنایی یا ناقص» یا «امانت برخلاف قاعده» مطرح شده است؟ آیا این قرارداد، چنان‌که مشهور فقیهان و حقوق‌دانان مطرح نموده‌اند، همان عقد قرض است؟ آیا دلایل و شواهد قرض‌بودن سپرده‌گذاری در بانک‌ها، مدعای آنان را ثابت می‌کند؟

پاسخ اجمالی آن است که علی‌رغم عنوان و پیشینه تاریخی این قرارداد که ودیعه و امانت‌گذاری بوده است، اینک شرایط و ارکان ودیعه، مانند لزوم حفظ عین مال و عدم جواز تصرف مالکانه، در این قرارداد بانکی وجود ندارد و همچنین قرض‌بودن این عقد نیز محرز نیست؛ زیرا برای قرض‌بودن سپرده‌گذاری استدلال شده است که سپرده‌گذاری در ارتکاز عرف و عقلاء، در بیان فقیهان معاصر و در حقوق و قانون کشورها، دارای ماهیت قرض است و سپرده به بانک، تملیک می‌شود و بانک، متعهد به برگرداندن مثل آن است. شواهد مورد اشاره برای قرض‌بودن سپرده‌ها - که خود و جواب آن‌ها به تفصیل خواهد آمد - برای اثبات مدعا کافی نیست؛ زیرا مالکیت بانک نسبت به سپرده‌ها به نظر عرف، مشتری و بانک، امر مسلم و ارتکازی نیست. مثلاً آقای مکارم می‌فرماید: در اذهان عمومی حساب جاری و پس‌انداز به امانت شبیه‌تر است تا به وام (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹، ص. ۱۲۹)؛ به نظر شیخ عبدالوهاب خلاف، اگر مشتری با قصد بهره‌برداری از پولش و گرفتن سود، آن را در اختیار بانک قرار دهد ولو بانک سود را تعیین کند، این قرارداد داخل در باب مضاربه شرعیه است (طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۳۰). اما طنطاوی معتقد است: «به‌کاربردن وکالت مطلقه، بر بیشتر معاملات بانک‌ها از استفاده عنوان مضاربه و غیر آن بهتر است» (طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۳۵). داشتن حق تصرف کامل نیز مستلزم ملکیت نیست، گاهی کسی حق تصرف کامل دارد؛ ولی مالک نیست، مثل عامل مضاربه در صورتی که مالک با صراحت بگوید: با این پول هر نوع معامله‌ای که صلاح می‌دانی انجام بده (خوئی، ۱۴۰۸ق، ج. ۳، ص. ۴۳). به‌خصوص در جایی که عامل، مال مضاربه را ضمانت هم کرده باشد (یزدی، ۱۴۲۰ق، ج. ۵، ص. ۱۶۳). همچنان اگر دو طرف معامله (مشتری و بانک)، قصد قرارداد قرض را نداشته باشند نمی‌شود آن معامله را قرض دانست و احکام قرض بر آن بار نمود و این قاعده «العقود تابعة للقصد» مشهور است. از این‌رو صاحب جواهر در نقد قرض‌بودن برخی اقسام مضاربه می‌فرماید: «مجرد اینکه دفع مال به غیر با قصد بودن سود برای او سبب تحقق قرض شود، ممنوع است با اینکه فرض آن است که این قرارداد با عنوان مضاربه انجام شده است؛ حداکثر می‌توانیم بگوییم این

مضاربه فاسد است.» (نجفی، ۱۹۸۱، ج. ۲۶، ص. ۳۲۷). بنابراین احکام اختصاصی ودیعه و قرض، مانند لزوم حفظ عین مال و حرمت ربای قرضی بر این سپرده‌گذاری بار نمی‌شود.

مفهوم سپرده و ودیعه:

در لغت‌نامه دهخدا، سپرده، به امانت، ودیعه، تسلیم‌شده، پایمال‌گردیده و... معنا شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ج. ۸، ص. ۱۸۳۹). معادل عربی سپرده، ودیعه است. ودیعه از ماده «وَدَعَ، يَدَعُ، وَدَعًا» است. برای «وَدَعَ» معانی چون وداع کرد، ترک کرد، استقرار یافت و محافظت کرد ذکر شده است (ر.ک: ابن‌منظور، ۱۹۹۷، ج. ۶، ص. ۴۱۸؛ شرتونی، ۱۴۱۶ق، ج. ۵، ص. ۷۴۱؛ واسطی زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج. ۱۱، ص. ۴۹۸). اکثر کتب لغت، ودیعه را مفرد ودائع، «فعيلة» به معنای «مفعولة» به چیزی که به امانت گذاشته شده تعریف کرده‌اند (ابن‌منظور، ۱۹۹۷، ج. ۶، ص. ۴۱۹؛ شرتونی، ۱۴۱۶ق، ج. ۵، ص. ۷۴۲). اما در مجمع‌البحرین به معنای مصدری گرفته و می‌فرماید: «و هی استنابة فی الحفظ»؛ (طریحی، ۱۴۲۱ق، ج. ۴، ص. ۴۰۱) ودیعه، یعنی نایب‌گرفتن در نگهداری.

در عرف بانک‌داری، سپرده، به سپرده خاص و سپرده عام تقسیم می‌شود: سپرده خاص، سپرده‌ای است که می‌بایست، عین همان سپرده محافظت و بدون دخل و تصرف به صاحب آن برگردانده شود. بانک حق استفاده و تبدیل آن را ندارد. موضوع سپرده خاص غالباً اشیاء قیمتی، اسناد و مانند آن‌ها است. سپرده عام، سپرده‌ای است که طبق توافق بانک و سپرده‌گذار، بانک ملزم به نگهداری و استرداد عین سپرده نیست، بلکه می‌تواند در آن تصرف کند و موقع درخواست سپرده‌گذار، معادل آن را پرداخت نماید. موضوع این سپرده‌گذاری نوعاً وجه نقد است (کاشانی، ۱۳۷۶، ص. ۹۸). موضوع بحث در این تحقیق سپرده عام است که گاهی با عنوان سپرده بدون پسوند و گاهی با عنوان سپرده نقدی یاد می‌شود.

۱- تعریف سپرده نقدی

برای سپرده نقدی در بانک تعریف‌هایی بیان شده است: الف) «منظور از سپرده، وجوهی است که افراد در بانک امانت می‌گذارند، تا در موقع لزوم بتوانند آن را استفاده کنند». (توتونچیان، ۱۳۷۵، ص. ۲۹۲). ب) «مقصود از سپرده، وجوهی است که مردم با انگیزه‌های متفاوت به بانک می‌سپارند، تا به هنگام نیاز بتوانند از آن استفاده کنند». (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۱۴).

ج) سپرده از نظر بانک غیراسلامی، عبارت است از مبلغ پولی که به صورت عندالمطالبه یا مدت‌دار به بانک سپرده می‌شود و بانک ملزم می‌باشد تا بر اساس قراردادی که میان بانک و صاحب سپرده منعقد می‌گردد، مبلغ مزبور را هنگام تقاضا یا سر موعد مقرر، به صاحبش بپردازد. معمولاً سپرده‌های بانکی را سپرده‌های ناقص می‌نامند؛ زیرا بانک ملزم نیست عین سپرده را به همان صورت داده‌شده، در زمان درخواست بازپس بدهد. مشتری نیز نمی‌تواند از قبول پول‌هایی که بانک به او می‌پردازد تا زمانی که رایج باشد، خودداری کند (صدر، ترجمه خنجی، بی‌تا، ص. ۵۴).

بنابراین مقصود از سپرده مطلق در بحث سپرده‌های بانکی و این پژوهش همان سپرده عام و مبلغی است که سپرده‌گذار در قالب یکی از انواع سپرده‌ها (جاری، پس‌انداز و مدت‌دار) به‌صورت وجه نقد، چک یا حواله به بانک تحویل می‌دهد تا هرگاه خواست یا در زمان معین بتواند برداشت کند و در قسم دوم و سوم علاوه بر اصل پول از سود معین‌شده نیز بهره‌مند گردد.

۲- انواع سپرده‌های نقدی

اگرچه امروزه سپرده‌های بانکی تنوعی زیادی پیدا کرده‌اند، در یک تقسیم کلی به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف) سپرده‌های دیداری: سپرده دیداری یا جاری، به وجه نقدی گفته می‌شود که طبق قراردادی از سوی صاحب حساب به بانک واریز می‌گردد و دارای ویژگی‌های زیر است:

- بانک، ملزم به نگهداری و استرداد عین مبلغ سپرده نیست؛ بلکه می‌تواند هر نوع تصرفی در آن نماید؛ ولی مثل و معادل آن را هنگام درخواست به سپرده‌گذار پرداخت نماید.
- پس از عملیات سپرده‌گذاری، بانک ضامن سپرده است؛ اگرچه وجه مزبور بدون تعدی و تفریط تلف شود.
- بانک، متعهد می‌شود که به‌محض درخواست کل یا بخشی از پول، آن را به صاحب سپرده یا حامل چک او پرداخت نماید.
- به این سپرده نوعاً سود تعلق نمی‌گیرد.

ب) سپرده‌های پس‌انداز: سپرده پس‌انداز، به وجوهی گفته می‌شود که بر اساس توافق میان بانک و مشتری در اختیار بانک قرار گرفته و عندالمطالبه به وی برگردانده می‌شود. فرق این سپرده با سپرده دیداری در سه نکته است:

- در این حساب تنها صاحب سپرده حق برداشت دارد؛
- در این نوع سپرده چک داده نمی‌شود؛
- بانک علاوه بر اصل مبلغ، بهره‌ای نیز می‌پردازد.

ج) سپرده‌های مدت‌دار (ثابت): سپرده‌های مدت‌دار وجوهی هستند که اشخاص یا مؤسسات حقوقی با انگیزه کسب درآمد بیشتر برای مدت‌زمان معین، با ویژگی‌های زیر به بانک می‌گذارند و بانک متعهد می‌شود، در سررسید معین، اصل و بهره آن را به مشتری برگرداند:

- مدتی برای آن، معین شده است. پیش از مدت، بانک ملزم به پرداخت سپرده نیست، مگر با شرایط خاص.
- سودی که به این سپرده‌گذاری تعلق می‌گیرد، بیشتر از سودی است که به سپرده پس‌انداز تعلق می‌گیرد (ر.ک: صدر، ترجمه خنجی، بی‌تا، صص. ۴۵-۵۴؛ عبدالله امین، ۱۳۶۷، صص. ۱۸۹-۱۹۱؛ موسویان، ۱۳۸۱، صص. ۴۵-۵۳).

۳- سپرده گذاری در بانکها

با توجه به تعریف‌هایی که از سپرده پولی در بانک بیان شد، سپرده گذاری این گونه تفسیر شده است: سپرده گذاری «قراردادی است که به موجب آن، شخص، مبلغ معینی را به بانک مورد نظر خود تسلیم می کند. بانکدار، حق دخل و تصرف در این پول را به حساب شخصی خود دارد و در همین حال تعهد استرداد آن را به محض مطالبه مشتری، بر پایه شروطی پیش بینی شده در قرارداد، خواهد داشت» (کاشانی، ۱۳۷۶، ص. ۹۹). از تعریف‌های یادشده برای سپرده و سپرده گذاری، روشن می شود که از عناوین قراردادهای شناخته شده و پرسابقه، تنها نام ودیعه و امانت در تبیین مفهوم سپرده گذاری اخذ شده است؛ و اسمی از قرض، عاریه، اجاره و دیگر قراردادهای خاص، به چشم نمی خورد. بنابراین، قرض دانستن این قرارداد، دور از ذهن و خلاف فهم عرف بانکداری است.

ودیعه بودن سپرده گذاری و نقد آن:

درباره حقیقت قرارداد سپرده گذاری، نظرهای مختلفی مطرح شده که از مهم ترین آن‌ها ودیعه بودن است. برخی گفته اند: سپرده گذاری، همان طوری که از نامش پیدا است، ودیعه است (فراهانی فرد، ۱۳۷۸، ص. ۱۸۹). بدین معنا که سپرده گذار، پول خود را به عنوان امانت در بانک می سپارد تا در زمان مناسب، تمام یا بخشی از آن را برداشت کند (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۰).

یکی از واضح ترین اشکالات این نظریه آن است که «خصوصیات ودیعه، بر سپرده های نقدی قابل تطبیق نیست»؛ زیرا ویژگی های ودیعه عبارتند از:

- (الف) در ودیعه، تملیک نیست، بلکه وکالت در حفظ مال است؛
 - (ب) ودیعه پذیر، حق تصرف در ودیعه را ندارد، مگر برای حفاظت؛
 - (ج) ودیعه پذیر، موظف به حفظ و رد عین مال است؛
 - (د) در صورت تلف شدن ودیعه، بدون تعدی و تفریط، ودیعه پذیر مسئولیتی ندارد.
- اما ویژگی های سپرده نقدی، امور ذیل هستند:
- (الف) بانک، حق هرگونه تصرف در سپرده را دارد؛ بلکه گفته می شود بانکها مالک آن می شود؛
 - (ب) بانک، ملزم به حفظ و بازگرداندن عین سپرده نیست؛ بلکه می تواند مثل آن را از وجوه نقدی دیگر بپردازد؛

- (ج) پس از عملیات سپرده گذاری، بانک ضامن سپرده است، اگرچه بدون تعدی و تفریط، تلف شود؛
 - (د) در سپرده پس انداز و مدت دار، بانک موظف به پرداخت سود است.
- وقتی این دو نوع خصوصیات مقایسه شوند، روشن می گردد که ویژگی های ودیعه با ویژگی های سپرده نقدی، مغایر هستند. بنابراین، نظریه یادشده مردود است (ر.ک: فراهانی فرد، ۱۳۷۸، صص. ۱۹۲-۱۹۵؛ موسویان، ۱۳۸۱، صص. ۵۰-۵۳).

از جمله اشکالات ودیعه بودن سپرده گذاری آن است که عقد ودیعه جایز است؛ ولی سپرده گذاری طبق قانون بانکداری قرارداد لازم است (احمدی، ۱۳۷۴، ص. ۲۹۷). همچنین برخلاف نام سپرده گذاری، تصور

عرف، مشتری و بانک از این قرارداد به خصوص در سپرده با سود، مفهوم فقهی ودیعه با آن خصوصیات یادشده نیست.

علاوه بر آن، در ودیعه و امانت‌گذاری، هدف اصلی، محفوظ‌ماندن وجه از تلف، سرقت و مانند آن‌ها و همچنین دسترسی مالک به آن عندالمطالبه یا در زمانی است که طرفین با هم توافق کرده‌اند. این هدف شاید در سپرده‌های جاری و تا حدودی پس‌انداز که سود قابل توجهی ندارند، تطبیق کند؛ ولی در سپرده مدت‌دار که بهره قابل اعتنایی دارد، جاری نیست؛ زیرا سپرده‌گذار یک هدف مهم دیگر را نیز دنبال می‌کند که رسیدن به سود مورد توافق باشد و این هدف با امانت‌گذاری منافات دارد.

با توجه به اشکال و دیعه‌بودن سپرده‌گذاری، در مقام توجیه و اصلاح آن، نظریه ودیعه استثنائی (عبدالله امین، ۱۳۶۷، ص. ۱۹۸)، «ودیعه ناقص» (صدر، ترجمه خنجی، بی‌تا، ص. ۵۴؛ سنهوری، ۱۹۹۸، ج. ۵، ص. ۴۲۹) یا «امانت برخلاف قاعده» (امامی، ۱۳۸۰، ص. ۲۵۳) مطرح شده است.

به‌گفته برخی محققان این نوع امانت با ودیعه حقیقی دو فرق مهم دارد:

الف) در ودیعه استثنائی امانت‌گذار مال امانتی را به امین تملیک می‌کند و حال آنکه در ودیعه حقیقی، مال امانتی در ملکیت امانت‌گذار، باقی است.

ب) سپرده‌پذیر متعهد می‌شود، مثل آنچه را که گرفته از نظر مقدار، جنس و وصف به صاحب مال مسترد کند؛ ولی در ودیعه حقیقی، عین مال برگردانده می‌شود (ر.ک: صدر، ترجمه خنجی، بی‌تا؛ عبدالله امین، ۱۳۶۷، ص. ۱۹۸؛ موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۳؛ امامی، ۱۳۸۰، ص. ۲۵۴).

در تضعیف این نظر حداقل دو اشکال بیان شده است:

اولاً، برخی، کاربرد نام ودیعه - حتی با پسوند استثنائی و ناقص - یا امانت برخلاف قاعده را بر سپرده بانکی صحیح نمی‌دانند؛ زیرا وقتی سپرده‌پذیر اجازه تصرف و نقل و انتقال در آن را دارد، تعهد نگهداری عین از او ساقط است؛ چون ودیعه، با استفاده از میان می‌رود و بر این اساس، باید از طرح عنوان سپرده بر آن، خودداری نمود (عبدالله امین، ۱۳۶۷).

ثانیاً، این نظریه، اگرچه در ظاهر به دنبال توجیه و اصلاح نظریه اول است؛ ولی با توجه به معنایی که از سپرده استثنائی و ناقص ارائه می‌کند، درست در نقطه مقابل آن قرار می‌گیرد زیرا: ۱. طبق این دیدگاه ودیعه به ملک سپرده‌پذیر درمی‌آید؛ ۲. بانک ضامن سپرده است. این دو خصوصیت به قرض بیشتر تطبیق می‌کند تا ودیعه؛ چون مفاد قرض عبارت است از «ملک‌قراردادن مالی به دیگری در برابر ضمانت او». (خمنی، ۱۳۶۵، ج. ۱، ص. ۶۵۲؛ بجنوردی، ۱۳۸۵، ج. ۵، ص. ۱۵۶؛ سیستانی، ۱۴۲۱ق، ج. ۲، ص. ۲۸۱).

ظاهراً بر همین اساس شهید صدر می‌گوید: «در مفهوم فقه اسلامی، پولی که نزد بانک‌های غیراسلامی گذاشته می‌شود، نه سپرده کامل است و نه سپرده ناقص؛ بلکه وام‌هایی است که عندالمطالبه یا سرمهلت مقرر باید بازپرداخت شود؛ زیرا مالکیت مشتری از پول سپرده‌شده برداشته شده و بانک حق تصرف کامل را در آن دارد. این صفت و طبیعت سپرده نیست. نام سپرده بر این مبالغ نهاده شده است؛ زیرا از نظر تاریخی به صورت سپرده آغاز شد و همراه با تجربیات بانک‌ها و گسترش فعالیت‌هایشان به وام تبدیل

شد و نام سپرده را با خود حفظ کرد، هرچند مفهوم فقهی این اصطلاح از میان رفت». (صدر، ترجمه خنجی، بی‌تا، ص. ۵۴).

تفاوت اول و اشکال ناظر به آن اگرچه قابل خدشه است؛ زیرا در آینده بیان خواهد شد که دیدگاه تملیک پول به بانک با ذهنیت توقف تصرف بر مالکیت تصرف‌کننده شکل گرفته است، درحالی که حتی برای جواز تصرف مالکانه، مالکیت متصرف لازم نیست؛ بلکه اجازه کامل مالک (در مثل مضاربه) کفایت می‌کند. اما تفاوت دوم درست و مستلزم نفی عنوان و احکام ودیعه از سپرده‌گذاری است.

قرض بودن سپرده‌گذاری در بانک‌ها، شواهد و نقد آن‌ها

دیدگاه غالب در میان فقیهان و حقوق‌دانان این است که سپرده‌های نقدی دارای ماهیت قرض هستند. به این صورت که مشتری، مبلغی را تحت یکی از عناوین سپرده‌ها به بانک تملیک می‌کند و بانک متعهد می‌شود، که زمان درخواست یا در پایان مدت تعیین‌شده، برابر آن مبلغ را به مشتری بازگرداند. این همان مفهوم فقهی و حقوقی قرض است (ر.ک: خمینی، ۱۳۶۵، ج. ۲، ص. ۵۵۰؛ صدر، بی‌تا، ص. ۵۴؛ حسین حلی، بی‌تا، ص. ۱۰۴؛ موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۲). اینکه در برخی سپرده‌ها سود تعلق می‌گیرد و در برخی سود تعلق نمی‌گیرد، برای نوعی از آن‌ها زمان معین نمی‌شود و برای دسته دیگر زمان معین می‌شود، تفاوتی در ماهیت و حقیقت سپرده‌ها ایجاد نمی‌کند (موسویان، ۱۳۸۱).

استدلال این نظریه، در حقیقت از یک قیاس منطقی تشکیل شده است که دارای دو مقدمه است: مقدمه اول (صغری): سپرده‌گذاری، عبارت است از تملیک پول به بانک، در برابر تعهد و ضمانت بانک به پرداخت مثل آن به مشتری.

مقدمه دوم (کبری): هر تملیک مال به دیگری، در برابر ضمانت او نسبت به بازپرداخت آن مال، قرض است.

بی‌گمان، اگر این دو مقدمه یقینی باشند، نتیجه آن‌ها که «سپرده‌گذاری قرض است» نیز یقینی خواهد بود؛ چون قیاس یادشده از شکل اول قیاس منطقی و منتج است و نتیجه آن، در قطعی، اطمینانی یا احتمالی بودن، تابع مقدمات است.

ظاهراً، اثبات مقدمه دوم نیاز به استدلال ندارد؛ زیرا قرض در فقه به «تملیک مال لآخر بالضمان» (خمینی، ۱۳۶۵، ج. ۱، ص. ۶۵۲؛ بجنوردی، ۱۳۸۵، ج. ۵، ص. ۱۵۶؛ سیستانی، ۱۴۲۱، ج. ۲، ص. ۲۸۱) تعریف شده و در حقوق مدنی نیز آمده است: قرض «عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین مقدار معینی از مال خود را به طرف دیگر تملیک می‌کند تا طرف مقابل مثل آن را از حیث مقدار، جنس و وصف رد نماید». (کاتوزیان، ۱۳۵۳، ج. ۱، ص. ۳۴۹). مفهوم یادشده، عین مقدمه دوم و کبری قیاس و مورد قبول است؛ اما شواهدی که برای اثبات صغری و تملیکی بودن سپرده‌گذاری بیان شده‌اند، قابل نقد هستند.

۱- شواهد مقدمه اول (صغری) و نقد آنها

راجع به اینکه بانک در برابر سپرده‌ها ضامن است و اگر به هر علتی سپرده‌ها تلف شود، بانک، ملزم به جبران آنها است، ظاهراً اختلافی وجود ندارد؛ اما در خصوص اینکه آیا بانک قرض‌گیرنده است و مالک سپرده می‌شود، ایراد وجود دارد. برای اثبات تملیکی بودن سپرده‌گذاری به اموری استشهد شده که همه آنها قابل خدشه‌اند:

۱-۱- شاهد اول و نقد آن

پیمان سپرده‌گذاری در ارتکاز عرف و عقلاء، دارای ماهیت قرض است و از نظر آنان سپرده به بانک، تملیک می‌شود و بانک، متعهد به برگرداندن مثل آن است (فراہانی فرد، ۱۳۷۸، ص. ۹۸؛ موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۲). بر همین اساس، پولی که به حساب مشتری واریز می‌گردد، در ستون بستانکار و آنچه از بانک برداشت می‌شود، در ستون بدهکار نوشته می‌شود؛ دقیقاً مثل زمانی که بانک وامی به مشتری می‌دهد که ابتدا به اندازه وام، حساب وی را بدهکار می‌کند و سپس به هر اندازه که اقساط آن را می‌پردازد، در ستون بستانکار ثبت می‌نماید (موسویان، ۱۳۸۱).

راجع به ارتکازی بودن تملیک، می‌توان گفت: این ادعا در حالی مطرح می‌شود که برخی دیگر معتقد هستند، انواع سپرده‌گذاری در بانک هیچ‌کدام دارای حقیقت تملیکی و قرض نیست:

به گفته برخی در حساب جاری اصل پول به ملک مالک باقی است و بانک تنها حق استفاده از سپرده را دارد، مشروط به اینکه به محض مطالبه مشتری بایستی عوض آن پرداخت گردد. به همین خاطر گاهی از این قرارداد به «ودیعه ناقص» (صدر، ترجمه خنجی، بی‌تا، ص. ۵۴؛ سنه‌وری، ۱۹۹۸، ج. ۵، ص. ۴۲۹) یا «امانت برخلاف قاعده» (امامی، ۱۳۸۰، ص. ۳۵۳) یاد شده است.

حسن عبدالله امین می‌گوید: بنای مشتری و بانک در حساب جاری بر امانت و محافظت از مال است (عبدالله امین، ۱۳۶۷، ص. ۲۰۶).

آیت‌الله مکارم شیرازی می‌فرماید: در اذهان عمومی حساب جاری و پس‌انداز به امانت شبیه‌تر است تا وام (مکارم شیرازی، ۱۳۸۹، صص. ۱۲۵-۱۲۹).

اما در سپرده‌گذاری مدت‌دار و با سود، از نگاه عرف بانک‌داری و مشتریان نیز اصل پول به ملک مالک باقی است و بانک می‌تواند سپرده را در معاملات سودآور اقتصادی به کار بگیرد و مجاز نیست این پول‌ها را در امور خیریه و غیرسودآور هزینه کند.

به نظر شیخ عبدالوهاب خلاف، هرگاه کسی به تاجر یا مقاطعه‌کاری هزار جنیه (= لیره مصری) بدهد تا در تجارت و فعالیت‌هایش آن را به کار بگیرد و هر سال پنجاه جنیه به مالک بدهد، از نظر من این پیمان مضاربه و شرکت است که یکی با پول و دیگری با عمل با هم شریک شده‌اند. سودی که تاجر یا مقاطعه‌کار به دست می‌آورد، سود مال و کار هر دو است و پنجاه جنیه که صاحب مال می‌گیرد ربح مالش است و هیچ ظلم و ستمی در حق تاجر و مقاطعه‌کار نشده است (طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۲۷).

بنابراین اگر مشتری با قصد بهره‌برداری از پولش آن را در اختیار بانک قرار دهد ولو بانک سود را تعیین کند، این قرارداد طبق نظر شیخ «عبدالوهاب خلاف» داخل در باب مضاربه شرعیه است (طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۳۰). ولی طنطاوی معتقد است: «به‌کاربردن وکالت مطلقه، بر بیشتر معاملات بانک‌ها از استفاده عنوان مضاربه و غیر آن بهتر است» (طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۳۵).

اما طلبکار بودن سپرده‌گذار و بدهکار بودن بانک، مستلزم مالکیت بانک نیست؛ چون این تعبیر به‌خاطر این است که بانک به‌صورت شرط ضمنی یا بنایی، متعهد به پرداخت وجه سپرده، می‌باشد. بنابراین ارتكازی بودن تملیک در عقد سپرده‌گذاری، نزد عرف، عقلاء، مشتری و بانکدار یک امر محرز و مسلم نیست.

۱-۲- شاهد دوم و نقد آن

با توجه به اینکه سپرده‌ها، جزو منابع بانک به حساب می‌آیند و بانک حق هرگونه دخل و تصرف در آن‌ها را دارد (ر.ک: صدر، ترجمه خنجی، بی‌تا، ص. ۵۴؛ موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۴۹)، کشف می‌شود که در اثر قرارداد و سپرده‌گذاری، بانک مالک سپرده‌ها می‌شود.

در نقد این شاهد باید گفت: داشتن حق تصرف کامل مستلزم ملکیت نیست، گاهی کسی حق تصرف کامل دارد؛ ولی مالک نیست، مثل عامل مضاربه در صورتی که مالک بالصرحه با گفتن «اعمل به علی حسب ماتراه من المصلحة»؛ با این پول هر نوع معامله‌ای که صلاح می‌دانی انجام بده (خوئی، ۱۴۰۸ق، ج. ۳، ص. ۴۳) یا با مطلق گذاشتن مضاربه، اختیار عام و تام به عامل بدهد. آیت‌الله خوئی در صورت دوم هم می‌فرماید: «معیار رعایت مصلحت است» (خوئی، ۱۴۰۸ق، ص. ۴۵). سپرده با سود معین می‌تواند شبیه مضاربه باشد به‌خصوص در جایی که عامل، مال مضاربه را به‌صورت شرط نتیجه (ضامن و بدهکار شدن) یا شرط فعل (پرداخت عوض مال تلف‌شده از اموال شخصی خود) ضمانت هم کرده باشد (یزدی، ۱۴۲۰ق، ج. ۵، ص. ۱۶۳).

شرط نتیجه: اشتراط تحقق یک اثر عمل حقوقی در ضمن عقد است؛ اعم از آنکه عقد باشد یا ایقاع، مثل شرط خیار برای دو طرف یا یکی از آنان یا اجنبی در ضمن عقد بیع... شرط فعل آن است که در ضمن عقد، انجام‌دادن و یا ترک یک فعل مادی یا حقوقی بر یکی از متعاملان یا بر شخص خارجی شرط شود. (محقق داماد، ۱۳۷۴، ص. ۳۹)

در بحث ما شرط نتیجه این است که مالک بگوید: در صورت تلف‌شدن مال، خسارت بر تو باشد و تو ضامن باشی. بنابراین در صورت تلف‌شدن مال، عامل بدون اختیار مشغول‌الذمه می‌شود. شرط فعل این است که خسارت گرچه بر مالک وارد شده است، ولی او متعهد شود که خسارت مالک را از پول خود پرداخت کند.

بنابراین، در صورتی که سپرده بدون سود باشد، نظیر ودیعه و عاریه مضمونه است؛ منتها با شرط ضمانت و اجازه در تصرف و تبدیل؛ اما سپرده‌ای با سود شبیه اجاره مضمونه و یا مضاربه مضمونه با اجازه تصرف مطلق می‌شود.

۱-۳- شاهد سوم و نقد آن

«فقیهان معاصر نیز در استفتاء از ماهیت این نوع سپرده‌ها، آن را با عقد قرض منطبق کرده» (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۴۹) و فرموده‌اند: «پول‌هایی را که مردم به‌عنوان حساب جاری به بانک‌ها می‌سپارند، صورت قرض‌الحسنه به بانک دارد که هر وقت می‌توانند آن را بگیرند و اگر سودی در مقابل آن قرار دهند حرام است» (موسویان، ۱۳۸۱).

در پاسخ می‌توان گفت:

الف) عبارت فقیهان در این زمینه مختلف است. بعضی عبارت‌ها، کاشف از این است که قرض و تملیکی بودن سپرده‌گذاری، یک امر مسلم است؛ ولی برخی حاکی از تردید و عدم قطعی بودن موضوع است. آیات عظام وحید خراسانی (وحید خراسانی، ۱۳۷۹، ص. ۷۴۷) و بهجت (منتظران موعود، ۱۳۸۱، ص. ۱۰۹۲) گفته‌اند: حکم قرض دادن به بانک مانند حکم قرض گرفتن از بانک است و شرط سود در آن حرام، فرقی نمی‌کند، پولی که به بانک داده می‌شود به‌صورت سپرده ثابت باشد یا به‌صورت حساب در گردش که هروقت می‌تواند بردارد.

مطلب نقل شده بیان گر این است که سپرده‌ها به‌طور مسلم قرض است. در فرمایش امام خمینی و آیت‌الله فاضل این گونه آمده است:

سپرده‌های بانکی که به‌عنوان ودیعه و امانت است، اگر مالک اذن ندهد که بانک در آن‌ها تصرف کند، تصرف جائز نیست و اگر تصرف کند، ضامن است و اگر اذن بدهد و یا راضی باشد، جایز است و اگر بانک چیزی بدهد یا بگیرد به رضایت حلال است؛ مگر رضای به تصرف برگردد حقیقتاً به قرض یعنی تملک به ضامن در این صورت اگر چیزی با قرار بدهد حرام است، و دیعه بانکی ظاهراً از این قبیل است و اگرچه به اسم ودیعه باشد. (منتظران موعود، ۱۳۸۱، ص. ۱۰۹۷)

این عبارت، آن قاطعیت عبارت قبلی را ندارد، بلکه بر اساس ظاهر، حکم به قرض بودن نموده است. بنابراین، در جایی که طرفین بنای بر تملیک داشته باشند یا غافل باشند، قرض تلقی می‌شود. اما آنجا که طرفین با التفات، بنا بر تملیک و تملک ندارند، بلکه قصد تقسیم سود یا معاوضه حق استفاده از پول در عملیات بانکداری در برابر دریافت مبلغ معین را داشته باشند، این عبارت آنجا را شامل نیست.

آیت‌الله سیستانی فرموده است: «سپرده‌گذاری در بانک‌ها - به‌معنای قرض دادن به آن‌ها - بدون شرط سود جائز، ولی با شرط سود حرام است» (سیستانی، ۱۴۲۱ق، ص. ۱۱۱۵).

به‌گفته آقای منتظری: «سپرده‌های بانکی اگر به‌عنوان قرض باشد و نفعی بر آن قرار ندهد اشکال ندارد؛ ولی اگر نفع قرار دهند حرام است. سپرده‌های بانکی که به‌عنوان ودیعه و امانت است، اگر مالک اذن ندهد، تصرف جائز نیست و در صورت تصرف ضامن است، اما در صورت اذن، تصرف جائز است» (منتظری، ۱۳۶۲، ص. ۴۳۰).

ظاهر این دو عبارت این است که اگر طرفین، بنا و قصد قرض داشتند، این قراردادها قرض و محکوم به حکم آن است، اما در صورت عدم قصد قرض -ولو به جهت غفلت- آیا باز هم محکوم به قرض است؟ از این عبارات چنین مطلبی استفاده نمی‌شود؛ بلکه مقتضای مفهوم عبارت یادشده، نفی قرض است. (ب) به احتمال زیاد، مستند تطبیق علما، دو شاهد اول و دوم و شاهد چهارم باشد که همه آنها قابل بحث و تأمل هستند. نقد شاهد اول و دوم گذشت؛ ولی نقد شاهد چهارم خواهد آمد. (ج) احتمال دارد، وجه تطبیق سپرده‌گذاری بر قرض، ظاهر کلام برخی اعلام گذشته باشد. از جمله: مرحوم شهید ثانی در مسالک که می‌فرماید:

و اعلم ان من دفع الی غیره مالاً لیتجر به فلا یخلو اما ان یشرطاً کون الربح بینهما او لاحدهما او لا یشرطاً؛ فان شرطاه بینهما فهو قراض و ان شرطاه للعامل فهو قرض...؛ بدان! هرکس که مالی را به دیگری برای تجارت بدهد، یا شرط می‌کنند که ربح مال هر دو یا یکی از آنان باشد و یا شرط نمی‌کنند، در صورتی که شرط کنند که ربح مال هر دو باشد این پیمان قرض و مضاربه است؛ ولی اگر شرط کنند که مال عامل باشد این قرارداد قرض است. (شهید ثانی، ۱۴۱۴ق، ص. ۳۴۴)

نظیر همین مطلب از علامه حلی نقل شده است (اردبیلی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۲۲۶). مفاد این سخن این است که اگر کسی مالی را به کاسب برای تجارت با قصد اینکه ربح مال او باشد، دهد، این قرارداد داخل در عنوان قرض است و اصل مال، ملک تاجر می‌شود و او در برابر آن مال ضامن است. بنابراین ممکن است گفته شود، دادن پول به بانک با عنوان سپرده‌گذاری از همین قبیل است. پس داخل در قرض است.

اما تعدادی از فقیهان بزرگ بر سخن شهید و علامه اشکال نموده‌اند. نویسنده جواهرالکلام می‌فرماید: مجرد اینکه دفع مال به غیر با قصد بودن سود برای او سبب تحقق قرض شود، ممنوع است با اینکه فرض آن است که این قرارداد با عنوان مضاربه انجام شده است؛ حداکثر می‌توانیم بگوییم این مضاربه فاسد است نه اینکه این عقد به قرض -که مالک ساختن مال در برابر عوض فی‌الذمه است- تبدیل شود. اما قصد اینکه ربح برای عامل باشد اعم از قرض و قصد تملیک اصل سرمایه است. (نجفی، ۱۹۸۱، ج. ۲۶، ص. ۳۲۷)

مقدس اردبیلی می‌گوید:

قرض نیازمند صیغه خاص و دارای احکام مخصوص است و فرض این است که مالک و عامل نه قصد قرض داشته و نه صیغه آن را اجرا کرده‌اند. پس چگونه احکام قرض مترتب می‌شوند؟ درحالی که خروج مال از ملک مالک و دخول در ملک غیر محتاج به ناقل است و ناقلی نیست، مگر مثل قول مالک (با این مال تجارت کن و سودش مال تو باشد) و ناقل بودن این سخن معلوم نیست. (مقدس اردبیلی، ۱۴۱۶ق، ج. ۱۰، ص. ۲۲۷)

آقای طباطبائی حکیم (۱۳۹۲ق، ج. ۱۲، ص. ۲۳۶) و آقای خوئی (۱۴۰۸ق، ج. ۳، ص. ۴۳) هم می‌فرمایند: تحقق قرض نیاز به قصد و انشای تملیک دارد. بدون قصد تملیک در برابر عوض در ذمه، قرض محقق نمی‌شود.

پس طبق این احتمال هم، تملیکی بودن سپرده‌گذاری در کلام فقیهان محرز و مسلم نیست. (د) مورد بحث شبهه موضوعیه است، چون نمی‌دانیم، سپرده‌گذاری مصداق قرض است یا خیر؟ در شبهه موضوعیه، مرجع عرف و اهل اطلاع است نه مرجع تقلید. در چنین مواردی، علما گفته‌اند: تا احراز موضوع نشود، حکم نمی‌آید. «بل لابد من العلم بكون الشيء مصداقاً للمفهوم في مقام ترتيب الآثار»؛ در ترتیب آثار مفهومی، روی یک چیز، احراز و علم به مصداقیت آن چیز برای آن مفهوم ضروری است. (نائینی، ۱۴۱۷ق، ج. ۴، ص. ۵۷۴).

۱-۴- شاهد چهارم و نقد آن

سپرده‌گذاری در حقوق و قانون کشورها، به‌خصوص کشورهای غربی که خاستگاه این نوع قرارداد است، یک پیمان تملیکی، قلمداد شده است که در جریان آن پول از ملکیت سپرده‌گذار خارج و به ملکیت بانک وارد می‌شود. در مقابل بانک متعهد و ملزم به رد مثل آن عندالمطالبه و یا در پایان مدت تعیین شده است (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۳).

در حقوق فرانسه، وجه مشترک نظرات حقوقی در مورد سپرده بانکی این است که بانک، مالک سپرده می‌شود و تکلیف استرداد مثل آن را به سپرده‌گذار دارد و به همین دلیل است که دیوان تمیز فرانسه، چنین اظهارنظر کرده است که «دارنده حساب بانکی یک بستانکار از بانک‌دار است» (کاشانی، ۱۳۷۶، ص. ۱۰۶). به نظر حقوق‌دانان کشور انگلیس:

هنگامی که یک بانک‌دار حسابی برای مشتری باز می‌کند، رابطه‌ای که میان آنان برپا می‌شود، رابطه بدهکار و بستانکار است. هنگامی که در این حساب سپرده‌ای وجود دارد، مشتری بستانکار و بانک‌دار بدهکار می‌باشد. بنابراین وجه سپرده از سوی سپرده‌گذار، در مالکیت بانک‌دار می‌باشد» (کاشانی، ۱۳۷۶).

در منابع حقوقی آمریکا:

تصریح شده است که این قاعده بنیادی در حقوق بانکی است که در سپرده‌گذاری عام پول، همان لحظه که پول سپرده می‌شود به مالکیت بانک درمی‌آید و بانک و سپرده‌گذار رابطه حقوقی بدهکار و بستانکار را به عهده می‌گیرند. اثر حقوقی این قرارداد آن است که وامی، به بانک داده می‌شود و بانک در برابر آن صریحاً یا به‌گونه ضمنی تعهد بازپرداخت مبلغ سپرده را به‌محض درخواست می‌کند» (کاشانی، ۱۳۷۶).

در ماده «۷۲۶» قانون مدنی جدید مصر آمده است: «إذا كانت الوديعة مبلغاً من النقود أو أي شيء آخر مما يهلك بالاستعمال وكان المودع عنده مأذوناً له في استعماله، اعتبر العقد قرضاً» (سنهوری، ۱۹۹۸،

ص. ۴۲۹)؛ هرگاه سپرده پول نقد و یا چیزی باشد که با استفاده از میان می‌رود و سپرده‌پذیر در استفاده از آن، اذن داشته باشد، قرارداد به عنوان قرض تلقی می‌شود.

با توجه به مطالب یادشده، ادعا شده است که «نظر پذیرفته شده در همه نظام‌های حقوقی بانکی این است که در سپرده‌گذاری عام وجوه سپرده شده به مالکیت بانک درمی‌آید و بانک در برابر سپرده‌گذار بدهکار می‌گردد». (کاشانی، ۱۳۷۶، ص. ۹۹). پس سپرده‌گذاری، «تملیک پول به بانک در برابر ضمانت و تعهد او به بازپرداخت مثل آن»، همان (صغری قیاسی) است که صاحب این دیدگاه در پی اثبات آن است. در نقد شاهد چهارم، سه نکته قابل توجه است:

الف) این دیدگاه حقوقی با تحلیل ودیعه بودن (عبدالله امین، ۱۳۶۷، ص. ۱۹۷) و عاریه بودن، (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۵) در سپرده‌های دیداری و اجاره بودن (موسویان، ۱۳۸۱) و مضاربه بودن (طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۴۳) در سپرده‌های با سود و قرارداد جدید بودن سپرده‌گذاری (عبدالله امین، ۱۳۶۷، ص. ۱۹۹؛ طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۴۴؛ موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۶؛ احمدی، ۱۳۷۴، ص. ۲۹۴) در تقابل و تعارض است و این تحلیل‌ها، حداقل مانع از حتمیت و قطعیت دیدگاه مزبور می‌شود.

ب) قانون فرانسه و همچنین حقوق انگلیس تصریحی به مالکیت بانک و تملیکی بودن سپرده‌گذاری نکرده و تنها با پرداختن به رابطه میان مشتری و بانک، مشتری را بستانکار و بانک را بدهکار دانسته‌اند؛ ولی چنان که قبلاً اشاره شد، صرف طلبکار بودن سپرده‌گذار از بانک، ملازم با تملیکی بودن سپرده‌گذاری نیست؛ بلکه می‌شود، پول در ملکیت مالک باقی باشد و حق تصرف کامل به بانک واگذار شده باشد. در عین حال، به دلیل تعهد و ضمانت بانک به بازگرداندن وجه، چنین عنوانی انتزاع شود؛ حتی در بند ۲ ماده ۱۲۹۳ قانون مدنی فرانسه آمده است: «در صورتی که بانک به گونه‌ای از سپرده‌گذار بستانکار شود حق اعلام تهاتر نخواهد داشت و حال آنکه بدهی ناشی از عقد قرض همیشه قابل تهاتر است». به نسبت به نظر حقوق دانان فرانسه - با اختلاف آن‌ها در اینکه آیا سپرده‌گذاری، امانت برخلاف قاعده، قرض و یا قرارداد جدید و بی‌نام است - و همچنین در حقوق کشور آمریکا ادعا شده است که بانک، مالک سپرده‌های پولی می‌گردد.

ج) ظاهراً، حقوق دانانی که مالکیت بانک را پذیرفته‌اند، در جریان پرداخت حقوقی و تشریح ماهیت سپرده‌گذاری با در نظر داشت سه امر مهم به این نتیجه رسیده‌اند:

(۱) رعایت نشدن مقررات ودیعه و امانت در این سپرده‌ها برخلاف نامشان؛

(۲) آزادی کامل بانک در دخل و تصرف وجوه سپرده شده؛

(۳) بستانکار بودن سپرده‌گذار و بدهکار بودن بانک از نظر قانون.

این در حالی است که قبلاً اشاره شد: سپرده بانکی ودیعه اصطلاحی نیست تا عین مال حفظ و رد شود. تصرف بانک بر اساس قرارداد و اجازه مالک است و چنین تصرفی مستلزم خروج از ملک نیست؛ نظیر عامل مضاربه‌ای که اجازه تصرف مطلق داده شود. طلبکار بودن مشتری هم ممکن است به خاطر تعهد و ضمانت بانک بر استرداد مال؛ در صورت تلف باشد نه اینکه پول به ملک بانک وارد شده و عوض او در ذمه او ثابت شده باشد.

بنابراین شاهد چهارم هم، به گونه‌ای نیست که باعث اطمینان به تملیکی بودن پیمان سپرده‌گذاری شود.

۲- دو شاهد بر قرض نبودن سپرده‌گذاری

علاوه بر اینکه شواهد و قرائن قرض بودن سپرده‌گذاری، اشکال دارند، قرائنی وجود دارند که قرض بودن سپرده‌گذاری را رد می‌کنند؛ از جمله:

۱. از قرارداد سپرده‌گذاری، مفهوم قرض به ذهن عرف، تبادر و خطور نمی‌کند؛ بلکه سلب و نفی قرض از این قرارداد صحیح است. اگر کسی پولی را در بانک سپرده‌گذاری کند و از او سؤال شود: آیا پول خود را به بانک وام دادید؟ پاسخ می‌دهد: خیر، من سپرده‌گذاری نمودم. عرف جامعه و بانک‌داری، پاسخ او را تأیید می‌کنند. بنابراین، قرض که به لحاظ مفهوم عرفی موضوع احکام شرعی است، منطبق بر سپرده‌گذاری نیست. در علم اصول فقه ثابت شده است که عدم صدق یک عنوان به لحاظ معنای عرفی، بر یک مفهوم، کاشف از این است که مفهوم یادشده معنای آن عنوان یا فرد و مصداقی از معنای آن نیست؛ بلکه معنای عنوان و مفهوم یادشده دو امر مغایر و متفاوت هستند.

از آنچه، در نقد شواهد قرض و تملیکی بودن سپرده‌گذاری گفته شد، روشن می‌گردد که قرض بودن پیمان سپرده‌گذاری نه تنها محرز و مسلم نیست بلکه شواهدی، بر قرض نبودن این قرارداد نیز وجود دارد. بنابراین اجرای احکام قرض، از جمله مسئله ربای قرضی بر سپرده‌گذاری قابل تأمل است.

۲. در فقه و حقوق یک قاعده مسلم داریم که «العقود تابعة للقصد»؛ یعنی پیمان‌ها تابع اراده و قصد عقدکنندگان هستند. بدین معنی که هیچ قراردادی بدون قصد و اراده دو طرف انجام نمی‌شود. در پیمان سپرده‌گذاری اراده سپرده‌گذار، بر این نیست که پول خود را به بانک وام و قرض دهد و همچنان، بانک نیز قصد گرفتن وام از مشتری را ندارد. پس چگونه این قرارداد را قرض بدانیم؟ (عبدالله امین، ۱۳۶۷، ص. ۱۹۹؛ فراهانی‌فرد، ۱۳۷۸، ص. ۱۹۷).

در پاسخ به این اشکال آمده است: چیزی که در عقد قرض، رکنیت دارد و فقها و حقوق‌دانان در تعریف آن آورده‌اند، تملیک مال در مقابل تعهد به برگرداندن مثل آن است. در تحقق قرض، هیچ‌کس شرط نکرده که حتماً با صیغه عقد قرض، ایجاد شود؛ بلکه قصد مفهوم قرض کافی است (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۷).

در نقد این پاسخ می‌توان گفت: اولاً، از سلب عنوان وام و قرض از سپرده‌گذاری به دست می‌آید که مفهوم عرفی و رکن اصلی قرض که همان تملیک در برابر ضمانت عوض است، مقصود طرفین نیست و ثانیاً، اگر طرفین قصد تملیک و تملک نداشته باشند، بلکه سپرده‌گذاری با نیت وکالت، مشارکت یا معاوضه حق استفاده از سپرده در برابر مبلغ معینی، انجام شود، مسلماً ارکان قرض و سپس احکام آن بر آن تطبیق نخواهد کرد.

راهکار پیشنهادی برای سپرده‌گذاری

اگرچه موضوع پژوهش که نقد دو دیدگاه باسابقه و پرتطرفدار ودیعه و قرض بودن سپرده‌گذاری است به پایان رسید و نتیجه فقهی و حقوقی آن یعنی عدم تطبیق احکام اختصاصی ودیعه مانند لزوم حفظ عین مال و ممنوعیت تصرف مالکانه در آن و بازنشدن احکام اختصاصی قرض از جمله حرمت ربای قرضی بر سود سپرده‌ها بانکی، بیان شد؛ اما ممکن است سؤال شود اگر قرارداد سپرده‌گذاری ودیعه و قرض نیست، پس چه معامله‌ای است؟ در پاسخ، جواب‌ها و راهکارهای مختلفی به‌خصوص برای سپرده با سود - که به‌خاطر شبهه ربا بحث و اختلاف بود- ارائه شده‌اند. برخی مضاربه (رمانی، بی‌تا، ص. ۳۷۰؛ صدر، بی‌تا، ص. ۱۴)، دسته دیگر وکالت (طنطاوی، ۲۰۰۱، ص. ۱۳۵؛ ماده ۹ قانون عملیات بانکی بدون ربا) و جمعی مشارکت (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۲۳۰) را به‌عنوان عقدهای مشروعی که سپرده‌گذاری باسود در قالب آن‌ها قابل انجام است، پیشنهاد داده‌اند.

بی‌گمان انجام این قرارداد در قالب معاملات یادشده، مستلزم شناخت و رعایت ارکان فقهی و حقوقی این معاملات است؛ زیرا بدون درنظرگرفتن این امر، اجرای احکام فقهی و حقوقی هریک از این قراردادها بر سپرده‌گذاری، بلکه مشروعیت آن زیر سؤال خواهد رفت.

یکی دیگر از جواب‌های مطرح‌شده آن است که سپرده‌گذاری قرارداد جدید و مستقلی است که با هیچ‌یک از قراردادهای شناخته‌شده انطباق ندارد (موسویان، ۱۳۸۱، ص. ۵۶)؛ بلکه دارای ویژگی‌ها و الزامات قانونی مختص به خود می‌باشد. پیمان یادشده پیمان عقلائی است (احمدی، ۱۳۷۴، ص. ۲۹۴) که در محیط تجاری تولد و رشد پیدا کرده، اصول عرف تجاری درباره آن شناخت شده و چارچوب حقوقی مشخص آن - که به‌مرور زمان توسط قانون‌گذاران کشورها تدوین شده- در عرف جامعه تأیید و عمل شده است (عبدالله امین، ۱۳۶۷، ص. ۱۹۹).

مسلماً، بررسی ارکان، شرایط و احکام فقهی و حقوقی هریک از قراردادهای مانند مضاربه، وکالت و مشارکت و کیفیت اجرای سپرده‌گذاری در قالب یکی از این معاملات نیاز به مطالعه و بررسی دقیق و علمی دارد. همچنین تحلیل سپرده‌گذاری به‌عنوان قرارداد جدید و مستقل و مشروعیت یا عدم مشروعیت آن از نظر قرآن، روایات و دیدگاه فقیهان، مطالعه و تحلیل علمی و پژوهشی دقیقی می‌طلبد. آیا می‌شود با عموم آیه «اَوْفُوا بِالْعُقُود» (مائده ۱) و روایت «المؤمنون عند شروطهم» (نوری، ۱۴۰۸ق، ج. ۱۳، ص. ۳۱۰) و اطلاق آیه «تجارة عن تراض» (نساء ۲۹) و روایت «الناس مسلطون علی اموالهم» (احسائی، ۱۴۰۳ق، ج. ۱، ص. ۲۲۲) و مانند آن‌ها مشروعیت سپرده‌گذاری را به‌عنوان عقد مستقل ثابت کرد یا خیر؟ موضوعات و مسائل یادشده نیاز به پژوهش علمی و مستقلی دارد که از موضوع این مقاله خارج است.

نتیجه‌گیری

بر اساس تحقیق انجام‌شده، روشن می‌گردد که ودیعه، امانت برخلاف قاعده و همچنین قرض بودن قرارداد سپرده‌گذاری محرز و ثابت نیست و تمام شواهد و قرائنی که برای ودیعه یا قرض بودن این قرارداد بیان شدند، قابل خدشه بوده و اطمینان‌آور نیست و بر اساس آن‌ها نمی‌توان موضوع حکم شرعی را ثابت نمود.

در نتیجه احکام و آثار اختصاصی ودیعه و قرض، مانند وجوب حفظ عین مال و حرمت انتفاع از آن که در ودیعه مطرح است و حرمت ربای قرضی برای گرفتن خدمات باارزش و سود که از احکام قرض است، بر این پیمان عرفی و عقلائی مترتب نمی‌شود. البته شرایط و مقررات کلی معاملات مانند عقل، بلوغ، اختیار، قصد و عدم سفاهت در دو طرف معامله و معلوم بودن مفاد عقد و غرری نبودن آن بایستی رعایت گردد. چنین معامله‌ای اگر داخل در عقود فاسده و ممنوعه نباشد، حکم به صحت و مشروعیت خواهد شد. ناگفته نماند اگر طرفین قرارداد با قصد و نیت قرض یا هر معامله خاص دیگر، این عقد را منعقد نمایند، رعایت احکام و شرایط خاص شرعی آن پیمان لازم است.

پیشنهاد می‌شود از آنجاکه مسائل اقتصادی و بانکی از جمله سپرده‌گذاری مورد ابتلای جامعه است، نهاد مستقلی در حوزه علمیة تشکیل شود که با شناسایی و جذب افرادی که در مسائل فقهی و موضوع‌شناسی از جمله مسائل اقتصادی و بانکی تخصص، تجربه و مهارت کافی دارند، زیر نظر فقیهان صاحب‌نظر، هم به تربیت افراد مستعد و علاقه‌مند در این مسائل بپردازند و هم پژوهش‌های کاربردی در این عرصه‌ها انجام دهند. حاصل این تحقیقات در نهادهای قانون‌گذاری مانند مجلس شورای اسلامی برای وضع قوانین شرعی و قابل اجرا استفاده شود.



منابع

- قرآن کریم با ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی.
- ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۹۹۷). *لسان العرب*. بیروت: دارصاد.
- احسائی، محمد بن علی بن ابراهیم. (۱۴۰۳ق). *عوالی اللتالی* (تحقیق آقا مجتبی عراقی). قم: مطبعة سیدالشهدا.
- احمدی، حسین علی. (۱۳۷۴). ربا و منفعت در عقود بانکی. در مجموعه آثار کنگره بررسی مباحث فقهی امام خمینی، مسائل مستحدثه (۱) (صص. ۲۷۹-۳۵۰). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- امامی، حسن. (۱۳۸۰). حقوق مدنی (چاپ پانزدهم). تهران: انتشارات اسلامی.
- توتونچیان، ایرج. (۱۳۷۵). *اقتصاد پول و بانک‌داری*. تهران: مؤسسه تحقیقاتی پولی و بانکی.
- حسینی واسطی زبیدی، محمد. (۱۴۱۴ق). *تاج العروس*. بیروت: دارالفکر.
- حلی، حسین. (بی‌تا). *بحوث فقهیه*. (عزالدین بحر العلوم، تقریر). [بی‌جا]: مؤسسه المنار.
- خمینی، سید روح‌الله. (۱۳۶۵). *تحریر الوسیله* (چاپ پنجم). تهران: مکتبه اعتماد الکاملی.
- خوری شرتونی لبنانی، سعید. (۱۴۱۶ق). *اقرّب الموارد فی فصح العربیة و الشوارد*. قم: دارالاسوه.
- خوئی، ابوالقاسم. (۱۴۰۸ق). *المبانی فی شرح العروة الوثقی*، کتاب المضاربة (تقریر محمدتقی خوئی). قم.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا* (چاپ دوم از دوره جدید). تهران: انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- رمانی، زید محمد. (بی‌تا). عقد المضاربة و مدى تطبیق احکامها فی المصارف. فقه پژوهی، دفتر هفتم، فقه و اقتصاد، جلد چهاردهم (مستحدثات اقتصادی ۵، چک - سهام - بانک - بورس)، صص. ۳۱۱-۳۷۷. [بی‌جا].
- سنه‌پوری، عبدالرزاق احمد. (۱۹۹۸). *الوسیط فی شرح القانون المدنی الجدید*. بیروت: منشورات الحلبي الحقوقية.
- سیستانی، سید علی حسینی. (۱۴۲۱ق). *منهاج الصالحین*. قم: مطبعة صدر.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. (۱۴۱۴ق). *مسالك الافهام الى تنقیح شرایع الاسلام*. قم: مؤسسه معارف اسلامی.
- صدر، محمدباقر. (بی‌تا). *بانک اسلامی*. (ح. ا. خنجی، مترجم). [بی‌جا].
- طباطبائی حکیم، محسن. (۱۳۹۲ق). *مستمسک العروة الوثقی*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طریحی، فخرالدین. (۱۴۲۱ق). *مجمع البحرین* (چاپ اخیر). بیروت: دارمکتبه الهلال.
- عبدالله امین، حسن. (۱۳۶۷). *سپرده‌های نقدی و راه‌های استفاده از آن در اسلام* (محمد رخشنده، مترجم). تهران: انتشارات امیرکبیر.
- فراهانی‌فرد، سعید. (۱۳۷۸). *سیاست‌های پولی در بانک‌داری بدون ربا*. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- کاشانی، محمود. (۱۳۷۶). بررسی حقوقی چارچوب قانون عملیات بانکی بدون ربا. در مجموعه سخنرانی‌ها و مقالات هشتمین سمینار بانک‌داری اسلامی (صص. ۸۱-۱۲۰). تهران: مؤسسه عالی بانک‌داری ایران.
- محقق داماد، مصطفی. (۱۳۷۴). *قواعد فقه مدنی*، بخش ۲. تهران: سمت.
- مقدس اردبیلی، احمد. (۱۴۱۶ق). *مجمع الفائدة والبرهان فی شرح ارشاد الاذهان*. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۶). *ربا و بانک‌داری اسلامی* (ابوالقاسم علیان‌نژاد، تهیه و تنظیم). قم: مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (ع).
- منتظری، حسین علی. (۱۳۶۲). *توضیح المسائل*. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- موسوی بجنوردی، محمد. (۱۳۸۵). *قواعد فقهیه*. تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- موسویان، عباس. (۱۳۸۱). *بانک‌داری اسلامی*. تهران: پژوهشکده پولی و بانکی.

- مؤسسه مطالعاتی منتظران موعود. (۱۳۸۱). (محمدتقی بهجت و محمد فاضل لنکرانی). رساله توضیح المسائل محشی/امام خمینی. مشهد: انتشارات هاتف.
- نائینی، محمدحسین. (۱۴۱۷ق). فوائد الاصول (چاپ ششم، محمدعلی کاظمی خراسانی، تقریر). قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- نجفی، محمدحسن. (۱۹۸۱). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام (چاپ هفتم). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- نوری، میرزا حسین. (۱۴۰۸ق). مستدرک وسائل الشیعة. قم: مؤسسه آل البيت (ع).
- وحید خراسانی، حسین. (۱۳۷۹). توضیح المسائل. قم: مدرسه باقرالعلوم.

References

- The Noble Qur'ān with translation by Āyatullāh Makārim Shīrāzī. (in Persian)
- Ibn Manzūr, Muḥammad ibn Mukarram. (1997 AD). *Lisān al- 'Arab*. Beirut: Dār Ṣād.
- Aḥsā'ī, Muḥammad ibn 'Alī ibn Ibrāhīm. (1403 AH / 1983 AD). *'Awālī al-Li'ālī* (Edited by Aqā Mujtabā 'Irāqī). Qom: Maṭba'at Sayyid al-Shuhadā'. (in Persian)
- Aḥmadi, Ḥusayn 'Alī. (1374 Sh. / 1995 AD). "Ribā wa Manfa'at dar 'Uqūd Bānkī" [Usury and Benefit in Banking Contracts]. In *Majmū'eh Āthār Kongreh-ye Barrasī-ye Mabānī-ye Fiqhī-ye Imām Khomeinī, Masā'il-e Mustahdathah* (Vol. 1, pp. 279–350). Qom: Mu'assasat Tanzīm wa Nashr Āthār Imām Khomeinī. (in Persian)
- Imāmī, Ḥasan. (1380 Sh. / 2001 AD). *Huquq-i Madanī* (15th ed.) [Civil Law]. Tehran: Intishārāt Islāmiyyah. (in Persian)
- Tūtūnchīān, Īraj. (1375 Sh. / 1996 AD). *Iqtisād, Pūl wa Bānk-dārī* [Economics, Money, and Banking]. Tehran: Mu'assasat Taḥqīqāt-i Pūlī wa Bānkī. (in Persian)
- Ḥusaynī Wāsiṭī Zabīdī, Muḥammad. (1414 AH / 1994 AD). *Tāj al- 'Arūs*. Beirut: Dār al-Fikr. (in Persian)
- Ḥillī, Ḥusayn. (n.d.). *Buḥūth Fiqhiyyah*. Edited by 'Izz al-Dīn Baḥr al-'Ulūm. [n.p.]: Mu'assasat al-Manār. (in Persian)
- Khomeinī, Sayyid Rūhullāh. (1365 Sh. / 1986 AD). *Tahrīr al-Wasīlah* (5th ed.) [The Composition of the Means]. Tehran: Maktabat I'timād al-Kāzīmī. (in Persian)
- Khūrī Shartūnī Lebanese, Sa'īd. (1416 AH / 1996 AD). *Aqrab al-Mawārid fī Fuṣḥ al- 'Arabiyyah wa al-Shawārid*. Qom: Dār al-'Uswah. (in Persian)
- Khūyī, Abū al-Qāsim. (1408 AH / 1988 AD). *Al-Mabānī fī Sharḥ al- 'Urwah al-Wuthqā, Kitāb al-Muḍārabah* [The Foundations on the Explanation of the Firm Handle, The Book of Profit-Sharing]. Qom. (in Persian)
- Dihkudā, 'Alī Akbar. (1377 Sh. / 1998 AD). *Lughatnāmah-ye Dihkudā* (2nd ed. of new edition) [Dihkudā's Dictionary]. Tehran: Nashr va Chaap Dāneshgāh-i Tehran. (in Persian)
- Rimānī, Zayd Muḥammad. (n.d.). "'Aqd al-Muḍārabah wa Madāy-e Taṭbīq Aḥkām-hā dar al-Masārif" [Profit-Sharing Contract and Scope of Application of Its Rules in Banks]. *Fiqh-Pūzhūhī*, Vol. 7, Fiqh wa Iqtisād, Vol. 14 (Economic Innovations 5: Checks – Stocks – Banks – Stock Market), pp. 311–377. (in Persian)

- Sanhūrī, ‘Abd al-Razzāq Aḥmad. (1998 AD). *Al-Wasīṭ fi Sharḥ al-Qānūn al-Madani al-Jadīd* [The Mediator in the Explanation of the New Civil Code]. Beirut: Manshūrāt al-Ḥalabī al-Ḥuqūqiyyah.
- Sīstānī, Sayyid ‘Alī Ḥusaynī. (1421 AH / 2000 AD). *Minhāj al-Ṣāliḥīn*. Qom: Maṭba‘at Ṣadr.
- Shahīd Thānī, Zayn al-Dīn ibn ‘Alī. (1414 AH / 1993 AD). *Masālik al-Afhām ilā Tanqīḥ Sharā‘i al-Islām*. Qom: Mu‘assasat Ma‘ārif Islāmīyyah. (in Persian)
- Ṣadr, Muḥammad Bāqir. (n.d.). *Bānk al-Islāmī* [Islamic Bank]. Translated by H. A. Khanjī. (in Persian)
- Ṭabāṭabā‘ī Ḥakīm, Muḥsin. (1392 Sh. / 2013 AD). *Mustamsak al-‘Urwah al-Wuthqā*. Beirut: Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī. (in Persian)
- Ṭurayḥī, Fakhr al-Dīn. (1421 AH / 2000 AD). *Majma‘ al-Baḥrayn* (latest ed.). Beirut: Dār Maktabat al-Hilāl. (in Persian)
- ‘Abdullāh Amīn, Ḥasan. (1367 Sh. / 1988 AD). “Sepordehā-ye Naqdī va Rāhhā-ye Estefādeh az Ān dar Islām” [Cash Deposits and Ways of Using Them in Islam]. Translated by Muḥammad Rakhshandeh. Tehran: Intishārāt Amīrkabīr. (in Persian)
- Farāḥānī-fard, Sa‘īd. (1378 Sh. / 1999 AD). *Siyāsāt-hā-ye Pūlī dar Bānk-dārī Bedūn Ribā* [Monetary Policies in Interest-Free Banking]. Qom: Markaz Intishārāt Daftar Tablīgh Islāmī. (in Persian)
- Kāshānī, Maḥmūd. (1376 Sh. / 1997 AD). “Barrasī-ye Ḥuqūqī-ye Chārēb-e Qānūn ‘Amaliyāt-e Bānk-dārī Bedūn Ribā” [Legal Review of the Framework of the Interest-Free Banking Operations Law]. In *Majmū‘eh Sokhanrānī-hā wa Maqālāt-e Hashtomīn Semīnār-e Bānk-dārī Islāmī* [Proceedings and Articles of the 8th Islamic Banking Seminar], pp. 81–120. Tehran: Mu‘assasat ‘Āli-ye Bānk-dārī Irān. (in Persian)
- Muḥaqqiq Dāmād, Muṣṭafā. (1374 Sh. / 1995 AD). *Qawā‘id Fiqh Madani, Qism 2* [Rules of Civil Jurisprudence, Part 2]. Tehran: Samt. (in Persian)
- Muqaddas Ardabīlī, Aḥmad. (1416 AH / 1995 AD). *Majma‘ al-Fā‘idah wa al-Burhān fi Sharḥ Irshād al-Adhhān* [The Collection of Benefit and Proof in Commentary on the Guidance of Minds]. Qom: Mu‘assasat al-Nashr al-Islāmī. (in Persian)
- Makārīm Shīrāzī, Nāsir. (1376 Sh. / 1997 AD). *Ribā wa Bānk-dārī Islāmī* [Usury and Islamic Banking]. Prepared and Edited by Abū al-Qāsim ‘Alīyān Nezhād. Qom: Madraseh Imām ‘Alī ibn Abī Ṭālib (‘alayh al-salām). (in Persian)
- Muntazarī, Ḥusayn ‘Alī. (1362 Sh. / 1983 AD). *Tawdīḥ al-Masā’il* [Clarification of Issues]. Qom: Markaz Intishārāt Daftar Tablīgh Islāmī. (in Persian)
- Mūsawī Bojnourdī, Muḥammad. (1385 Sh. / 2006 AD). *Qawā‘id Fiqhiyyah* [Jurisprudential Rules]. Tehran: Majma‘ ‘Ilmī va Farhangī Majd. (in Persian)
- Mūsavīyān, ‘Abbās. (1381 Sh. / 2002 AD). *Bānk-dārī Islāmī* [Islamic Banking]. Tehran: Puṣṭhishkadah Pūlī va Bānkī. (in Persian)
- Mu‘assasah-ye Muṭālā‘āt-e Muntazarān-e Maw‘ūd. (1381 Sh. / 2002 AD). (Muḥammad Taqī Bahjat and Muḥammad Fāḍil Lankarānī). *Risālah-ye Tawdīḥ al-Masā’il Maḥshī Imām Khomeinī* [Explanatory Treatise on Imām Khomeinī’s Jurisprudential Issues]. Mashhad: Intishārāt Hātef. (in Persian)

- Nā'inī, Muḥammad Ḥusayn. (1417 AH / 1996 AD). *Fawā'id al-Uṣūl* (6th ed.; Edited by Muḥammad 'Alī Kāẓimī Khorāsānī). Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islāmī. (in Persian)
- Najafī, Muḥammad Ḥasan. (1981 AD). *Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharā'i' al-Islām* (7th ed.) [Jewels of Discourse in the Explanation of Islamic Laws]. Beirut: Dār Ihya' al-Turāth al-'Arabī. (in Persian)
- Nūrī, Mīrzā Ḥusayn. (1408 AH / 1988 AD). *Mustadrak Wāsi' al-Shī'ah* [The Supplementary Means of the Shī'ah]. Qom: Mu'assasat Āl al-Bayt. (in Persian)
- Wahīd Khorāsānī, Ḥusayn. (1379 Sh. / 2000 AD). *Tawḍīḥ al-Masā'il* [Clarification of Issues]. Qom: Madrasat Bāqir al-Ulūm. (in Persian)

